

წინასიტყვაობის მაგიერ

გურამ ყორანაშვილი

ფილოსოფიის მეცნიეხებათა
დოქტორი, პროფესორი

1920-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირში გაცხოველებული დისკუსიები მიმდინარეობდა წინაკაპიტალისტური სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების, მათ შორის, აზიური წარმოების წესის თაობაზე. ერთ-ერთ დისკუსიას ადგილი ჰქონდა თბილისშიც 1930 წელს. მომხსენებელი იყო ბაქოელი ბერინი. საქართველოდან დისკუსიაში მონაწილეობდნენ ისტორიკოსები გრიგოლ ნათაძე და სარგის კაკაბაძე, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ მათ სერიოზული ცოდნა გამოამჟღავნეს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. მათგან განსხვავებით, საკითხისადმი ბევრად უფრო სერიოზული მიდგომა ჰქონდა პაატა გუგუშვილს, რომელმაც 1933 წელს ორჯერ გამოაქვეყნა თავისი შეხედულება. მოხდა ის, რომ მან საბოლოო ანგარიშით, გაიზიარა ფორმაციების შესახებ შეხედულებანი, რაც საბჭოთა კავშირში თანდათანობით მყარად იკიდებდა ფეხს. მიუხედავად ამისა, ფრიად მნიშვნელოვანია ბატონ პაატას მოსაზრება ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიაზე“, როგორც მარქსიზმის, კერძოდ – ისტორიული მატერიალიზმის ერთ-ერთ ფილოსოფიურ წყაროზე, მათ შორის, ძველი აღმოსავლეთის შესახებ.

შევნიშნავთ, რომ აღნიშნული დისკუსიები ზერეღე, სქოლასტიკურ ხასიათს ატარებდა. მათში მონაწილეთა უმეტესობა ძირითადად მარქსის, ენგელსის, ლენინის, ასვე სტალინის შესაბამისი აზრების გადმოცემა-ინტერპრეტაციით შემოიფარგლებოდნენ. იშვიათნი იყვნენ მონაწილენი, რომლებიც საკითხზე, ასე ვთქვათ, საგნობრივად ისტორიის ცოდნით მსჯელობდა. ცხადია, დამკვიდრებული უსაფუძვლო მოსაზრება კაპიტალიზმამდელი სოციალურ-ეკონომიკური ფორმაციების, კერძოდ, აზიური წარმოების წესის თაობაზე, დიდხანს ვერ გასტანდა. მართლაც, 1960-იანი წლების მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, დასავლეთის მარქსისტულ აზროვნებაში, აგრეთვე, სსრ კავშირის რიგ ახლებურად მოა-

ზროვნე ისტორიკოსთა შორის, გაჩნდა ახლებური ტენდენცია, სტერეოტიპად ქცეული შეხედულებების გადასინჯვისა.

მისასალმებელია, რომ ამ ტენდენციას მხარი აუბეს საქართველოშიც. 1966 წელს თბილისში გაიმართა შესაბამისი დიკუსია აკადემიკოს გიორგი მელიქიშვილის მოხსენების საფუძველზე. ძალზედ სამნუხაროდ, ჩვენთვის უცნობია მიზეზი, ბატონ პაატას ახალ დისკუსიებში მონაწილეობა აღარ მიუღია, თუმცა ხაზგასმით ვიმეორებთ – მისეული თვალსაზრისი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიული პროცესის, კერძოდ ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“, როგორც ისტორიული მატერიალიზმის გაგების ერთ-ერთი წყაროს თაობაზე, ძალზე მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია. ჰეგელმა სწორად შენიშნა თავისუფლების, როგორც უმთავრესი საფუძველის მნიშვნელობა მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაში. მსოფლიო ისტორიის ცენტრების გადანაცვლებით ისტორიის გააზრებას შეეცადნენ კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი, ოღონდ, რასაკვირველია, მატერიალისტურ საფუძველზე. სხვა ამბავია, რომ მათი ეპიგონური განსაზღვრებით საბჭოთა კავშირში ამას ვერ მიხვდნენ. მათგან განსხვავებით, ბატონ პაატას ჰქონდა სერიოზული, სავსებით მისაღები მოსაზრება აღნიშნულ საკითხზე და ის სათანადოდ უნდა იქნეს გაშუქებული და პროპაგანდირებული.

აქვე გთავაზობთ ბატონ პაატა გუგუშვილის სტატიას.

ეკონომიური ფორმაციებისათვის (ამონარიდი ნაშრომიდან, რომელიც უშუალოდ ეხება ისტორიის ფილოსოფიის ჰეგელიანურ გაგებას)¹

პაატა გუგუშვილი

ისტორიის მარქსისტული გაგება თავის საწყისებს ჰეგელისაკენ მიუთითებს, ე.ი. ისტორიის დიალექტიკურ გაგებას, რაიც პირველად ჩამოყალიბებულ იქნა კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მიერ, უშუალო წინამორბედად მოეწვინა ისტორიის ჰეგელიანური გაგება.

ლენინი პირდაპირ მოითხოვს, რომ მარქსისა და ჰეგელის საქმის გაგრძელება უნდა გამოიხატოს მეცნიერებისა და ტექნიკის ისტორიის

1 ნაშრომი დაიბეჭდა 1933 წელს, ტფ. „ტექნიკა და შრომა“.

დიალექტიკის დამუშავებაში¹; ის ამასთანავე აცხადებს, რომ შეუძლებელია მარქსის „კაპიტალის“ სავსებით გაგება ჰეგელის მთელი ლოგიკის საფუძვლიანი შესწავლის გარეშეო²; ხოლო ეს იმიტომაა აუცილებელი, რომ „ჰეგელმა ნამდვილად დაამტკიცა, რომ ლოდიკური ფორმები და კანონები არა ცარიელი გარეკანია, არამედ გამოსატულებაა ობიექტური ქვეყნისა“³.

ფ. ენგელსი კი – 1891წ. კ. შმიდტს სწერდა, რომ მარქსიზმის შესწავლა ჰეგელის გარეშე შეუძლებელია. ენგელსი აქ დასძენს, რომ ჰეგელის „ლექციები ისტორიის ფილოსოფიაზე“, ეს არის „ერთ-ერთი ყველაზე გენიალური ნაწარმოებთაგანო“⁴.

ჰეგელის „ისტორიის ფილოსოფიის“ შესახებ, რომლისადმი მოსალოდნელ დიდ ყურადღებას ხაზი გაუსვა გ. პლехანოვმაც,⁵ – ლენინი წერს: „საერთოდ ისტორიის ფილოსოფია მეტისმეტად ცოტას იძლევა – ეს გასაგებია, რადგან სახელდობრ აქ, სახელდობრ ამ სფეროში მარქსმა და ენგელსმა გააკეთეს უდიდესი ნაბიჯი წინ. ჰეგელი აქ ყველაზე უფრო დაძველებულია და ანტიკვარულადაა ქცეულიო“⁶; მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჰეგელი გვევლინება მარქსის ისტორიულ წინამსრობლად ამ საკითხში და ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია რამდენიმე სიტყვით შემოვხაზოთ ისტორიის ჰეგელიანური გაგება, სანამ ფორმაციებზე მარქსიზმის მოძღვრების განვითარებას უშუალოდ შევეხებოდეთ.

ჰეგელის ისტორიოსოფიას ჩვენ გადმოვცემთ თვით ჰეგელისავე სიტყვებით და უმთავრესად მისი, ენგელსის მიერ ზემოთ დასახელებული ნიგნის მიხედვით.⁷

ჰეგელისათვის „ისტორიის ფილოსოფია ნიშნავს სხვას არაფერს, როგორც მის (ისტორიის) აზროვნულ განხილვას.“ დანვრილებითი გამოკვლევა ისტორიაში ხედავს გარკვეულ გონიერ გეგმას ღვთისა მსოფლიო სულის სახით. ისტორიის ფილოსოფიამ უნდა გადასწყვიტოს სამი ძირითადი საკითხი:

1. როგორია აზრი დ საბოლოო მიზანი მსოფლიო ისტორიისა;
2. რა საშუალებით ხორციელდება ეს მიზანი;

1 „Ленинский сборник“, IX, 139.

2 იქვე 199.

3 იქვე.

4 კ.მარქსი და ფრ.ენგელსი – „წერილები“, 1923 ტფ. 342.

5 Г. В. Плеханов „Сочинения“, VII, 33.

6 „Ленинский сборник“, XII, 163.

7 H e g e l -“Vorlesungen, Ober die Philosophie der Weltgeschichte“, 1923,L.

3. როგორია თვითგანვითარების გზა (პერიოდები), ანუ მსვლელობა მსოფლიო ისტორიისა.¹

„იდეა, მსგავსად მერკურისა... ქეშმარიტად არის ის, რაც წარმოადგენს მსოფლიოს ხალხთა ხელმძღვანელს და სული კი, მისი გონიერი აუცილებელი ნება, არის ის, რაც ხელმძღვანელობდა და ხელმძღვანელობს მსოფლიო მოვლენებს“. ფილოსოფიას აქ შეაქვს ის ქეშმარიტი აზრი, რომ მსოფლიოში ბატონობს გონება, რომელიც შეიცნობს ისტორიაში გეგმას ღვთიური განჭვრეტისა და განაგებს მსოფლიოს. ამ თვალსაზრისით მსოფლიო ისტორია არის „მდიდარი პროდუქცია შემოქმედი გონებისა“.

ვითარდება რა სულის ნიადაგზე, მსოფლიო ისტორია წარმოადგენს „გადმოლაგებას (თხრობას) და განხორციელებას საყოველთაო სულისა“, ის წარმოადგენს აუცილებელ გონიერ გამოაშკარავებას მსოფლიო სულისა. სულის ბუნება შეიძლება განმარტებული იქნეს მატერიის მიმართ მისი სრული წინააღმდეგობის საშუალებით. „როგორც მატერიის სუბსტანცია არის სიმძიმე, სწორედ ასევე ჩვენ უნდა ვსთქვათ, რომ სულის არსება არის თავისუფლება“.² სულის ყველა თვისება ძალაში ყოფნა შეუძლიათ მხოლოდ თავისუფლების საშუალებით. ყველა ისინი წარმოადგენენ მხოლოდ საშუალებებს თავისუფლებისათვის, ყველა ისინი (სულის თვისებანი) მხოლოდ მათ ეძებენ და მათ იწვევენ არსებობისაკენ ამიტომ, ასკვნის ჰეგელი, თავისუფლება არის ერთადერთი არსება სულისა, „თავისუფლება თავის თავშივე არის ის, რაიც შეიცავს აუცილებლობას თავის თავზე (ის თვით თავისი ცნებით არის ცოდნა თავის თავზე), მიყვანას თავის თავისავე შეცნობამდე, და ამით კი, სინამდვილემდე: ის თვითონ თავისთავის მიზანია, რომელსაც ის ასრულებს და ამავე დროს ერთადერთი მიზანი სულისა“.

მაშასადამე, საბოლოო მიზანი სულის მიერ თავისი თავისუფლების შეცნობაა. ეს საბოლოო მიზანი არის ის, საითკენაც მიისწრაფვის მსოფლიო ისტორია, ეს ისაა, რაც უნდა ღმერთს მსოფლიოში და მსოფლიოსათვის; ღმერთს კი, როგორც აბსოლუტურ სრულყოფას, არ შეუძლია უნდოდეს სხვა რამ, გარდა იმისა, რომ განხორციელდეს თვით საკუთრად ნება, ე.ი. იდეა თავისუფლებისა, სული არის „ყოფნა თავისავე თავში“; ხოლო ეს „ყოფნა თავისავე თავში“ სულისა არის შეცნობა თავისივე თავისა.

1 ჰეგელს ისტორიის პერიოდებად დაყოფა აუცილებლად მიაჩნია, რამდენადაც კვლევა-ძიებას აქვს მეცნიერული ხასიათი (Гегель – „Сочинение“, IX, 1932, 94).

2 ლენინი ამ ადგილას შენიშნავს „Швах“ („Лен. сб“. XII, 153).

„თანახმად ამ აბსტარქტული განსაზღვრისა, მსოფლიო ისტორიაზე შეიძლება ითქვას, რომ ის არის ახსნა და თვალსაჩინო გადმოლაგება სულისა, სახელდობრ იმისა, თუ როგორ გამოიმუშავა მან თავის თავში ცოდნა იმის შესახებ, თუ რა არის ის. ამგვარად, ისტორიის საბოლოო მიზანია სულის მიერ თავისი თავის შეცნობა, ე.ი. თავისუფლება. ამიტომ ჰეგელი აჯამებს: „მსოფლიო ისტორია არის პროგრესი შეცნობაში თავისუფლებისა“; ხოლო პროგრესი შეცნობაში თავისუფლებისა, ჰეგელის მიხედვით, შეადგენს სუბსტანციონალურ განსაზღვრას მსოფლიო ისტორიის მთელი მსვლელობისა.

ახლა იმის შესახებ, თუ რა საშუალებებს მიმართავს თავისუფლება (როგორც მიზანი ისტორიისა) ამის რელიზაციისთვის. თავისუფლება, როგორც ასეთი, არის შინაგანი ცნება. საშუალება კი არის რაღაც გარეგანი, ე.ი. რაც ისტორიაში უშუალოდ ააშკარავებს თავის თავს. მიზნის მისაღწევად სული გამოიყენებს ყველა საშუალებათ, ყველა მოთხოვნილებათ, მთელ ადამიანურ მოქმედებათ, მთელ ვნებათ. „ისტორიის ახლოს გაცნობა ჩვენ გვარწმუნებს, რომ ადამიანთა მოქმედებანი თავიანთ საწყისებს იღებენ მათი მოთხოვნილებათაგან, მათი ვნებათაგან, მათი ინტერესებიდან, ხასიათიდან და ტალანტიდან, და ამასთანავე ისე, რომ ამ ასპარეზზე (ადამიანური) მოქმედებისა, სახელდობრ, მხოლოდ მოთხოვნილებანი, ვნებანი, ინტერესები არის ის, რაც წარმოადგენს აღმძვრელ მიზეზს და გამოდის, როგორც მთავარი მოქმედი ფაქტორი“. ყველა დანარჩენი თამაშობს მეორეხარისხოვან როლს. ნამდვილად ისინი არსებობენ ინდივიდთა მოღვაწეობის მეშვეობით, ინდივიდთა მიდრეკილებისა და ვნების მეშვეობით. ვნების ქვეშ უნდა გესმოდეს მოღვაწეობა კერძო ინტერესებისათვის.

ისტორიაში არაფერი არ ხდება უიმისოდ, რომ არ განხორციელდეს ინტერესი იმათი, რომელნიც ხელს უწყობენ ხოლმე საქმეს. ვნების დები მიერეკება ინდივიდუმს მოქმედებისაკენ: ის მთლიანად ეძლევა ვნების საგანს; ამიტომ უნდა ვაღიაროთ, რომ არაფერი დიდი არ წარმოშობილა ვნების გარეშე და ჩაურევლად. ანხორციელებს რა თავის კერძო ინტერესს, ყოველი ინდივიდუმი სწორედ ამით ხელს უწყობს საერთო მიზნების განხორციელებას. ამ აზრით შეიძლება ითქვას, რომ მთელი განუზომელი მასა სურვილებისა, ინტერესებისა და მოღვაწეობათა – ყოველივე ეს არის იარაღები და საშუალებანი მსოფლიო სულისა, მის მიერ თავისი მიზნის შესრულებაში. მთელი ხალხები და ისტორიული მოღვაწეები წარმოადგენენ სულის ბრმა იარაღებს. კერძო ინტერესები ხორციელდე-

ბიან არა იმგვარად, როგორც ეს ცალკე პირებს უნდოდათ. ადამიანთა მოქმედების წყალობით მიიღება კიდევ სხვა შედეგები, ვინემ ის, რომელთა შესახებ იციან და რაიც მათ სურთ. მათი ინტერესების განხორციელებასთან ერთად ხორციელდება მეორეც, სახელდობრ ის, რაიც შეუმჩნევლად ერია მათ მიზნებში; რალაც საყოველთაო (ზოგადი) მონაწილეობს კერძო ცალკეულ მიზნებში ადამიანებისა და ხორციელდება მათი მეშვეობით.

ამგვარად, ჰეგელისათვის ისტორიის საბოლოო მიზანია თავისუფლება, ხოლო უკანასკნელისათვის მისალწვევი საშუალებანი კი არიან ადამიანთა ვნებანი და მოღვაწეობანი.

პიროვნება, ცალკე ინდივიდუმი, რომელმაც თავისი ყოფნა შეუთანხმმა თავის ხასიათს და სურვილებს, ცხოვრობს ბედნიერად, მაგრამ ასე როდია მსოფლიო ისტორიაში. სახელმწიფოში ცხოვრების შეთანხმება მიიღწევა მხოლოდ დიდი შრომით. მსოფლიო ისტორია არის ბედნიერების ასპარეზი: ბედნიერების პერიოდები კი მასში ეს მხოლოდ ცარიელი გვერდებია, რადგან ეს არის პერიოდები თანხმობისა, წინააღმდეგობათა არ არსებობისა. ისტორიის გზა მიიმართება წინააღმდეგობათა და ადამიანების ვნებათა ბრძოლის მეშვეობით. ვნების სიდიადე მდგომარეობს მიზნის სიდიადეში, რომელიც მას ასულდგმულეებს. ამიტომ, ის პირები, რომელთა კერძო მიზნები თანხვდებიან ქვეყნის საერთო ინტერესებს, მაღლდებინ დანარჩენებზე, როგორც მსოფლიო ისტორიული მოღვაწეები.

„ისტორიულ პირებს, მსოფლიო ისტორიულ ინდივიდუმებს წარმოადგენენ ისინი, რომელთა მიზნებში თავის განხორციელებას პოულობს ისეთი საყოველთაო (ზოგადი), რომელიც წარმოადგენს თვითმსროლელ და თავისივე თავის განმახორციელებელ იდეას (ჭეშმარიტებას)“... „დიდ ადამიანებს ისტორიაში წარმოადგენენ ისინი, რომელთა კერძო მიზნები შეიცავენ იმ სუბსტანციონალურს, რაიც შეადგენს ნებას მსოფლიო სულისა“. ამგვარად, კერძო ინტერესი ვნებისა განუწყვეტლივ დაკავშირებულია ზოგადის გამოაშკარავებასთან, იმიტომ, რომ ზოგადი წარმოადგენს შედეგს კერძო ინტერესებისა მათს უარყოფაში. ისტორიულ ცხოვრებაში ბრძოლაზე გამოდის არა ზოგადი (საყოველთაო) იდეა, ის რჩება უვნებელი. გონების მოხერხებულობა (სიეშმაკე) სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ის აიძულებს ადამიანების ვნებებს – იბრძოლონ. „იდეა იხდის ხარკს კონკრეტული ყოფიერებისა და ხრწნადობისა არა თავის–თავისაგან, არამედ ინდივიდუთა ვნებათაგან“... ასეთია საშუალებები მსოფლიო ისტორიის მიზნის მისალწვევად.

ახლა გადავხედოთ მომენტს მასალისა, რაიც უნდა განხორციელდეს ზემოხსენებულ ღონისძიებათა მეოხებით. ასეთი მასალა, უწინარეს ყოვლისა, არის თვით სუბიექტი მისი ადამიანური მოთხოვნილებებით. განხორციელება ადამიანის სუბიექტური ნებისა და გონებისა შეადგენენ ჩვეულებრივ მთელს: სახელმწიფოს. ვიხილავთ რა ორ მომენტს – იდეას და ადმიანთა ვნებას, შეიძლება ითქვას, რომ კონკრეტული საშუალო, ერთისა და მეორისა, არის ჩვეულებრივი თავისუფლება სახელმწიფოში. სახელმწიფოში ყოველ ინდივიდუმს, ექვემდებარება რა ის საერთო მიზნებს, იმავე დროს აქვს თავისი თავისუფლება და სარგებლობს მითი, რამდენადაც ეს თავისუფლება გვევლინება ნებაში ზოგადისაკენ.

მსოფლიო ისტორიაში ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ იმ ხალხებზე, რომელთაც შექმნეს სახელმწიფო, რადგანაც სახელმწიფო არის რეალიზაცია თავისუფლებისა. ამიტომ ყოველივე ღირებულს, რასაც ფლობს ადამიანი, ის ღებულობს სახელმწიფოსგან. „სახელმწიფო არის ღვთიური იდეა თავის იმ ფორმაში, როგორაც ის არსებობს დედამიწაზე“. თავისუფლება თავის ობიექტურ გამოხატულებას ღებულობს სახელმწიფოში, რომლის კანონებზე დაქვემდებარება არის თავისუფლება, რადგან ის გამოხატავს დაქვემდებარებას თავისივე თავისადმი: „იმ გზით, რომ სახელმწიფო, მამული შეადგენს კონკრეტული ყოფიერების მთლიანობას, უქვემდებარებს რა სუბიექტურ ნებას ადამიანისა კანონებს; სახელდობრ ამ გზით ჰქრება წინააღმდეგობა თავისუფლებასა და აუცილებლობას შორის“. მთლიანობა ზოგადისა და კერძოსი არის სწორედ თვით იდეა სახელმწიფოისა, რომელიც ვითარდება ისტორიაში. „სახელმწიფო არის გონიერი, თავისთავის ობიექტურად მცოდნე და თავისთავისთვის არსებული თავისუფლება“.

მსოფლიო ისტორიაში სახელმწიფოს იდეა გონიერად ერთიანდება ცოცხალ მთლიანობაში გარკვეული ერისა. სახალხო ინდივიდუალობა მსახურებს სახელმწიფო სუბიექტად. „სახელმწიფო, მისი კანონები, მისი დაწესებულებანი და წესრიგი შეადგენენ ინდივიდუმა უფლებებს სახელმწიფოში; მისი ბუნება, ნიადაგი, მთები, ჰაერი, წყლები შეადგენენ მის ქვეყანას, მის მამულს(სამშობლოს), მის გარეგან საკუთრებას. ამ სახელმწიფოს ისტორია, მისი (მოქალაქეთა) საქმეები, როგორაც ის, რაც შექმნეს მათ წინაპრებმა, ეკუთვნით თვითონ მათ და ცოცხლობენ მათს მოგონებებში. ყოველივე არის მათი კუთვნილება, როგორც მეორე მხრივ, თვითონ ისინიც ეკუთვნიან მას, სახელმწიფოს, რადგან უკანასკნელი შეადგენს მათს სუბსტანციას, მათ ყოფიერებას“. ეს ზოგადი სული შეადგენს

ცალკე ხალხთა სულს. ის მდგომარეობს და გამოხატულია სახელმწიფოში. თავის მხრივ, გარკვეული სული მოცემული ხალხისა არის მხოლოდ ერთგვარი ინდივიდუმი მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაში. მსოფლიო ისტორია გვიჩვენებს, თუ როგორ მიდის სული თანდათან შემეცნებისაკენ, რაიც თავდაპირველად მასში მხოლოდ ბუნდოვნად ისახება; შემდეგ ის ნახულობს მის მთავარ პუნქტებს და, დასასრულ, სული აღწევს შემეცნებას მთელ მის სისრულეში. ამგვარად სახელმწიფო არის ყველაზე სრული რეალიზაცია სულისა, ისტორიულ სიამდვილეში.

მსოფლიო სულის განვითარების საფეხურებად მსახურებენ მსოფლიო ისტორიული ხალხები, ე.ი. ისინი, რომელთაც შექმნეს სახელმწიფო. მაგრამ ყოველი ხალხი, მას შემდეგ, რაც აღწევს თავისუფლების შემეცნებას, მიდრეკილია დაცემისა და დაღუპვისაკენ. მისი მიზნების განხორციელება არის მისი იმავდროული დაღუპვა. ასე, სიცოცხლიდან წარმოიშება სიკვდილი და სიკვდილიდან სიცოცხლე. განვითარება მიდის დაბალი საფეხურიდან მაღალისაკენ და პირველნი ჩაინთქმებიან უკანასკნელთაგან. ხალხი ვითარდება საყოველთაო საფეხურამდე მისი სულისა. „ამ პუნქტში წარმოსდგება შინაგანი აუცილებლობა ცვლილებისა. ეს ცვლილება წარმოსდგება და განვითარება იწყება ახალი საფეხურიდან წინ ახალი საყოველთაო საფეხურამდე სულისა. ასეთია ისტორიის დიალექტიკური პროცესი. საქმის არსება იმაში მდგომარეობს, რომ საბოლოო(სასრული) ისაზღვრება არა მხოლოდ გარედან, არამედ მოსპობილ უნდა იქნეს და გადავიდეს თავის წინააღმდეგობაში საკუთრად თავისი შინაგანი ბუნების ძალით“¹

თვით სქემა მსოფლიო ისტორიისა ჰეგელმა შემდეგნაირი სახით წარმოადგინა: ობიექტური სული, რომელიც იქცევა ჩვეულებრივად, გადის სამ საფეხურს:

ა) ჩვეულებრივი სული უშუალოდ ჩნდება ოჯახში, რომელიც აშენებულია სიყვარულის ბუნებრივ გრძნობაზე, ეს სისხლითი კავშირია;

ბ) გამრავლების გამო ოჯახი იყოფა. ცალკე პიროვნება ხდება მიზანი თავისთავად; მათი შეხებით წარმოიშობა შეზღუდულობათა სისტემა. ყოველი პიროვნება ზღუდავს მეორეს. გაბატონებულია კერძო სამართალი. ერთის ბატონობის საზღვრები მდებარეობს მეორის ბატონობის ფარგლებში – ეს სამოქალაქო საზოგადოებაა;

გ) წინააღმდეგობა პირადი ინტერესებისა და გარეშე შეზრუდულობათა, ამოსწურავს რა თავის შინაარსს, სწყდება ისევ მთლიანობაში.

¹ ჰეგელის მიერ იგივე აზრებია განვითარებული „ენციკლოპედიაშიაც“. იხ. Гегель – „Сочинения“, I. „Энциклопедия философских наук“, кн. I, 1929, 135-136.

პირადი ინტერესი შედის ჰარმონიაში საზოგადოებრივთან. ობიექტური სული მის უმაღლეს გამოვლინებას აღწევს სახელმწიფოში. მაშასადამე, ეს საფეხურებია: ოჯახი, სამოქალაქო საზოგადოება, სახელმწიფო.¹

როგორც ცნობილია, ისტორიის ჰეგელიანური გაგების პირველი მეცნიერული შეფასება მარქსმა და ენგელსმა მოგვცა. ამ მხრივ აღსანიშნავია განსაკუთრებით ფრ. ენგელსის „ლუდვიგ ფეიერბახი“. როგორც თვითონვე აღნიშნავს, ენგელსი აქ იძლევა დასკვნებს, რომელიც ჰეგელის მეთოდს² (რევოლუციურს) მოსდევს, მაგრამ თვით ჰეგელს ეს დასკვნა ამ სახით არასოდეს მოუცია. ჰეგელი „იძულებული იყო სისტემა აეგო, ფილოსოფიური სისტემისაგან კი ჩვეულებრივ მოითხოვენ იგი ამა თუ იმგვარი აბსოლუტური ქეშმარიტებით დამთავრდეს“. ამიტომ, რამდენიც არ შეეცადა ჰეგელი, განსაკუთრებით თავის „ლოგიკაში“, ხაზგასმით აღნიშნა, მუდმივი ქეშმარიტება მხოლოდ ლოგიკური, ე.ი. აგრეთვე ისტორიული პროცესია და სხვა არაფერიო, იგი იძულებული გახდა საზღვარი დაედო ამ პროცესისათვის იმიტომ, რომ სადმე ხომ უნდა დაემთავრებინა თავისი სისტემა.³

ხოლო „სისტემის მარტოოდენ შინაგანი მოთხოვნილებებიც ნათელყოფენ, წერს ენგელსი, თუ რატომ მოვიდა აზროვნების უკიდურესად რევოლუციური მეთოდი მშვიდობიან პოლიტიკურ დასკვნასთან“. ხოლო ჰეგელის ფილოსოფიის რევოლუციონური ხასიათი იმაში მდგომარეობდა, რომ მან ერთხელ და სამუდამოდ დაგვანახა, რა უაზრობაა, რომ ადამიანური გონების და მოქმედების რომელიმე შედეგს მუდმივი და უცვლელი მნიშვნელობა მივანეროთ. ქეშმარიტება, რომელიც ფილოსოფიამ უნდა შეიტანოს, ჰეგელს უკვე ეჩვენებოდა არა მზამზარეულ დოგმატურ დებულებათა კრებულად... მისთვის ქეშმარიტება თვით შემეცნების პროცესში მდგომარეობდა, მეცნიერების გრძელ ისტორიულ განვითარებაში ცოდნის ქვემო საფეხურიდან ზემოზე ადის, მაგრამ არასოდეს აღწევს ისეთ წერტილს, სადაც საბოლოოდ შეჩერდებოდა ... ისტორიაში საზოგადოებრივი ურთიერთობის ერთი მეორის მომდევნო სისტემები წარმოადგენენ მხოლოდ წარმავალ საფეხურებს ადამიანთა საზოგადოების დაუსრულებელი განვითარებისა, რომელიც ქვემოდან ზემოთ მიდის. ყოველი საფეხური აუცილებელია იმ დროს იმ პირობებში, რომელშიაც ის წარმოიშვა.

1 ასეთი სქემა მოცემულია ჰეგელის მიერ „ფილოსოფ. პროპედევტიკაშიაც“: Гегель – „Введение в философию“, 1927, & 201, 202.

2 ჰეგელის მეთოდზე იხ. მარქსი – „ფილოსოფიის სილატაკე“, 167–170.

3 ფრ. ენგელსი – „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 1932 ტფ.9.

მაგრამ სულ სხვა შედეგამდე მივყავართ ჰეგელის სიტემას, რომელიც უდავოდ დოგმატური იყო და ამგვარად სისტემის დოგმატური შინაარსის აბსოლუტურ ქეშმარიტებად გამოცხადებით, წინააღმდეგობაში ვარდებოდა მისივე დიალექტიკურ მეთოდთან. „და ეს შეეხებოდა არა მარტო ფილოსოფიურ შემეცნებას, არამედ ისტორიულ პრაქტიკასაც. კაცობრიობა, რომელიც ჰეგელის სახით აბსოლუტური იდეის შემეცნებამდე ამაღლდა, პრაქტიკულადაც ისე შორს უნდა წასულიყო, რომ შესძლებოდა ამ აბსოლუტური იდეის სინამდვილეში გატარება. ამიტომ აბსოლუტურ იდეას თავისი თანამედროვეებისათვის მეტისმეტად ფართო პოლიტიკური მოთხოვნილებები როდი უნდა წარედგინა, აი, ამიტომ „სამართლის ფილოსოფიის“ დასასრულში ჩვენ ვტყობილობთ, რომ აბსოლუტური იდეა უნდა განხორციელდეს იმ წოდებრივ მონარქიაში, რომელსაც ფრიდრიხ ვილჰელმ – III ასე დაჟინებით და ასე ამაოდ, რომ აღუთქვამდა თავის ქვეშევრდომებს“.¹

ამ სისტემაში ჰეგელის დასკვნის სპეციალური ფორმა, ცხადია, იმ გარემოებით აიხსნება, რომ ჰეგელი „თავის თანამედროვე გოეთესავით გვარიანი ფილისტერი იყო...“, მაგრამ ამან ხელი ვერ შეუშალა მის ფილოსოფიას ბევრად უფრო ფართედ ყოფილიყო გავრცელებული, ვინემ სხვა რომელიმე წინანდელი სისტემა.

როგორც სჩანს, ჰეგელის ფილოსოფიას ჰქონდა კონსერვატიული მხარე: სისტემა; და რევოლუციური მხარე: დიალექტიკური მეთოდი. მაგრამ როგორც ფრ. ენგელსი წერს, „ეს მეთოდიც გამოუსადეგარი იყო იმ სახით, რომელიც მას ჰეგელმა მისცა“. რადგანაც „ჰეგელისათვის ყველაფერი, რაც მომხდარა და რაც ხდება, სწორედ ისაა, რაც მის საკუთარ აზროვნებაში სწარმოებს“;² ანდა, რადგანაც: „ჰეგელისათვის დიალექტიკა ცნების თვითგანვითარებაა“;³ იმიტომ, რომ როგორც ლენინი განმარტავს, „ჰეგელისათვის ტრიადის დიალექტიკური კანონების მიხედვით განვითარება იდეისა განსაზღვრავს სინამდვილის განვითარებას“.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, „მისტიფიკაცია, რომელიც განიცადა დიალექტიკამ ჰეგელის ხელში, სრულიადაც არ უშლის ხელს იმას, რომ პირველად ჰეგელმა გვამცნო ამომწურავად და შეგნებულად მისი საყოველთაო მოძრაობის ფორმები“.⁴ მაგრამ „ჰეგელის დიალექტიკა თავდა-

1 ფრ. ენგელსი – „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 10; შეადარე: Гегель – „Сочинения“ I, 1929,12, 14; აგრეთვე : Гегель „Сочинения“, IX, „Лекции по истории философии“, кн I, 1932,4.
 2 კ. მარქსი – „ფილოსოფიის სიდატაკე“, 170.
 3 ფრ. ენგელსი „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 40.
 4 კ. მარქსი – „კაპიტალი“, I, XIII.

ყირა დგას“ და „საჭირო იყო ამ უკულმართობის გამოსწორება“;¹ რაიც მარქსმა გააკეთა მისი ფეხზე დაყენებით, მის მისტიურ გარსს შიგნით რაციონალური გულის აღმოჩენით.

ლენინი წერს, რომ ჰეგელიანური აბსტრაქტული და უთავბოლო დიალექტიკის არსება აღმოაჩინეს, შეიცნეს, გაიგეს, გამოაკეთეს, გასწმინდეს მარქსმა და ენგელსმაო.² სხვა ადგილას ლენინი კიდევ შენიშნავს, რომ „ჰეგელის ლოგიკის გამოყენება არ შეიძლება მოცემული სახით... მისგან უნდა ამოვარჩიოთ ლოგიკური (გნოსეოლოგიური) გამონაკრთომები, რომელიც უნდა გავსწმინდოთ იდეათა მისტიკიდანო“;³ ხოლო იმის შესახებ თუ როგორ გაკეთდა ეს, მოვუსმინოთ თვით ფრ.ენგელსს:

„შეცდომა (ჰეგელისა - პ.გ.) მდგომარეობს იმაში, რომ ეს კანონები (დიალექტიკისა - პ.გ.) არ არიან გამოყვანილნი ბუნებასა და ისტორიიდან, არამედ უკანასკნელთათვის თავზე მოხვეულია, როგორც აზროვნების კანონები. აქედან გამომდინარეობს მთელი განანამები და ხშირად საშინელი კონსტრუქცია: ქვეყანა - სურს მას ეს თუ არა - უნდა დაეთანხმოს ლოგიკურ სისტემას, რომელიც თვითონ წარმოადგენს მხოლოდ პროდუქტს ადამიანის აზროვნების განვითარების გარკვეული საფეხურისა. თუ ჩვენ გადავატრიალებთ ამ ურთიერთობას, მაშინ ყოველივე დებულებს მეტად მარტივ სახეს და დიალექტიკური კანონები, რომლებიც იდეალისტურ ფილოსოფიაში მეტისმეტი საიდუმლოებით გამოიყურებიან, ერთბაშად მარტივად და გასაგებად იქცევიან“.⁴

ამგვარად, ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია ისტორიის განვითარებაზე ჰეგელის მოძღვრების, თუნდაც ასე, მეტად შემოკლებულად გაცნობა, რადგან, როგორც ენგელსი წერს, „ეს (ჰეგელის) ეპოქის შემქმნელი გაგება ისტორიისა გახდა უშუალო თეორიული წინამძღვარი ისტორიის ახალი, მატერიალისტური გაგების და უკვე ამის წყალობით მოცემულ იქნა დასაყრდენი წერტილი ლოგიკური მეთოდისათვის“.⁵

ჩვენ უკვე გავცანით თუ როგორია აზრი და საბოლოო მიზანი ისტორიისა, ჰეგელის გაგებით, რა საშუალებით ხორციელდება ეს მიზანი და როგორია თვით გზა აბსოლუტური სულის თვითგანვითარებისა ისტორიულ პროცესში. ახლა კი შვირდეთ იმ „პერიოდებზე“, რომელსაც ჰეგელის აბსოლუტური სული გადის თავის განვითარებაში, რის საფუძველზედაც

1 ფრ. ენგელსი – „ლუდვიგ ფეიერბახი“, 57.

2 Ленинский сборник“ IX, 127.

3 Ленинский сборник“ XII, 203.

4 Ф. Энгельс – „Диалектика природы“ 1930,157.

5 კ. მარქსი – „პ.გ. კრიტიკისათვის“, 247.

ჰეგელი იძლევა კაცობრიობის ისტორიული განვითარების დაყოფას „მსოფლიოებად“:

1. აღმოსავლეთური მსოფლიო (აქ შედიან ჩინეთი, ინდოეთი, სპარსეთი, დასავლეთ აზია, ეგვიპტე);

2. ბერძნული და რომაული მსოფლიო (- ძველი საბერძნეთისა და რომის ისტორია);

3. გერმანული მსოფლიო: (აქ განიხილება „გერმანული მსოფლიოს“ ისტორია ბიზნატიის იმპერიიდან კარლოს დიდის იმპერიამდე, როგორც პირველი პერიოდი; საშუალო საუკუნეების ისტორია – როგორც მეორე პერიოდი; და თანამედროვეობის ისტორია, როგორც მესამე პერიოდი, როგორც ცალკე განყოფილება).¹

ასეთია, მაშასადამე, „პერიოდიზაცია“, რომელსაც იძლევა ჰეგელი. ახლა, ჩვენ მას შემდეგ, რაც ზემოთ ძირითად საზებში უკვე გავეცანით იმ მთავარ მომენტებს, რაიც მარქსიზმმა მოგვცა ისტორიის ნამდვილი მეცნიერული გაგებისათვის, შეგვიძლია შევჩერდეთ პროგრესულ ფორმაციებზე მარქსიზმის მოძღვრების ჩამოყალიბების განხილვაზე და იმაზედაც, თუ როგორ ესმის მარქსიზმ-ლენინიზმს ძირითადი სპეციფიკურობანი თვითეული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციისა.

1 სავსებით ასეთ ან თითქმის სავსებით ასეთ „პერიოდიზაციას“ იძლევა ჰეგელი თავის „ფილოსოფიის ისტორიაშიც“: *Фегель – „Сочинения“ IX, 1932.*